

‘ALÂ’İM-İ CERRÂHİN’DE GEÇEN BİTKİ ADLARI

*Mehmet GÜRLEK**

Özet

Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesi üzerinde yapılan çalışmaların büyük bölümünü edebî metinler oluşturmaktadır. Bir dilin gerek söz varlığı, gerekse yapısının tam olarak ortaya konması farklı alanlarda yazılmış metinlerin incelenmesiyle mümkündür. Bu noktada tıp yazmaları üzerinde yapılacak dil çalışmaları büyük önem arz etmektedir. Bu tür metinler tıp tarihi, eczacılık, botanik ve halk hekimliği için de vazgeçilmez birer kaynak niteliği taşımaktadır. “Cerrahî belirtiler” anlamına gelen Alaim-i Cerrahin 15. yüzyılın sonunda yazılmış önemli bir cerrahî tıp metnidir. Farmakolojik özellikler de gösteren eserde ilaç yapımında kullanılan çok sayıda bitki adı dikkat çekmektedir. Bu çalışmada Alaim-i Cerrahin’de geçen bitki adları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: ‘Alâ’im-i Cerrâhîn, Cerrâh-nâme, Bitki Adları, Cerrah İbrahim

THE PLANT NAMES IN THE ‘ALÂ’İM-İ CERRÂHİN

Abstract

A great majority of the studies on Old Anatolian and Ottoman Turkish concentrate on literary texts. It is possible to ascertain a language in terms of vocabulary or of structure by analyzing texts belonging to various areas. Hence, the linguistic studies conducted on medical manuscripts are very significant. These texts can be considered an indispensable source for medical history, pharmacy, botany and folk medicine. Alaim-i Cerrahin , which means “Surgical symptoms”, is an important surgical medical text written at the end of the 15th century. In this work, besides the presentation of pharmacological properties, the names of numerous herbs used in the manufacture of the medicines are a particularly salient feature. This study focuses on the names of the herbs contained in Alaim-i Cerrahin.

Key Words: ‘Alâ’im-i Cerrâhîn, Cerrâh-nâme, Plant names, Cerrah İbrahim

GİRİŞ

Alâim-i Cerrâhîn, 15. yüzyılın sonu 16. yüzyılın başına ait Türkçe monografilerden biridir. Eserin yazarı, eserin adını kendisi vermiştir. Hekimoğlu nüshasının 1b numaralı varlığında “Cerrâh-nâme” yazısı görülmektedir. 1b numaralı sayfanın üstünde süsleme içine “Kitâb-ı Cerrâh-nâme” başlığı konulmuştur. Müellif esere verdiği adı ve eserin yazılış amacını Hekimoğlu nüshasının 2a numaralı varlığında şöyle açıklamaktadır:

Ammâ ba‘dü bilgil ki sultânü’s-selâtin hülâşetü’l- [2a]¹ mâ’i ve’t-tin sultân Bâyezid bin Muhammed hân - ebbed’allâhü devletehü² ve eyyede mülkehü- devlet-ile ve saltanat birle Mora seferine müteveccih olup³ Moşon nâm kal’asın feth eyledüğünde bu Cerrâh-nâme ol kal’a⁴ içinde bulundu. Likin Yunan ve Süryân dilince yazılmış idi, adına⁵ Çindâr dilerdi. Ammâ hükemâ-yı mütekkaddiminden ve eṭibbâ-yı müte’ahhirinden⁶ Eflâṭün ve Cālinūs ve Ebūkrāṭ ve Ebū ‘Alī Sīnā ḳavillerince olduğu⁷ sebebden fakrū’l- ḳaḳir cerrâh İbrâhīm, Yunan ve Süryân dilinden⁸ ḳabir olduğu sebebden diledi ki bu kitâba ‘Alâ’im-i Cerrâhîn

*Dr, Öğretmen, MEB email: mehmetgurlek@gmail.com.

⁹diyü ad virüp Türkiye tercüme ide, tã ki mübtedilere âsân olup ¹⁰bunuñ-ıla menfâ'at dutup mü'ellifini hayr du'â-y-ıla yâd ideler.

Buradan da anlaşılacağı üzere *Alâim-i Cerrâhîn* çeviri bir eserdir. Yunanca ve Süryânice olarak yazılan *Çindâr* adında bir eserden çevrilmiştir. Müellif Yunanca ve Süryâniceyi bildiğini ve bu işe yeni başlayacaklara faydalı olacağını düşündüğü için bu çeviriyi yaptığını belirtir. Hekimoğlu, Gotha ve Ali Emîrî nüshalarında eserin tercüme olduğu açıkça belirtilirken Manisa İl Halk kütüphanesinde bulunan iki nüshada eserin tercüme olduğuna dair herhangi bir ifade yoktur. Bununla birlikte metin üzerinde yaptığımız incelemede eserin tam bir çeviri olmadığını, Cerrah İbrahim'in pek çok ilaveleri olduğunu gördük. Eserde Eflâtûn (Plato, MÖ 427-347), Câlinûs (Galien, MS 130-201), Ebukırat (Hipokrat, MÖ, 460-377), Ebu Ali Sinâ (İbni Sina 397-1080), Muhammed bin Zekeriya er-Râzî (854-932), Cürcânî (öl.1136) ile Hekim Şîrvânî, Sabuncuoğlu Şerefeddin, Akşemseddin, Hacı Paşa gibi Osmanlı sahasının ünlü hekimlerinin görüş ve tedavi yöntemleri bulunur.

Eflâtûn, Câlinûs, Hipokrat ve İbni Sinâ gibi hekimlerin bahsedilen *Çindâr* adlı eserde bulunması mümkün olmakla beraber Hekim Şîrvânî, Sabuncuoğlu Şerefeddin, Akşemseddin, Hacı Paşa gibi 15.yüzyıl Osmanlı tababetinin seçkin hekimlerinin ilaç ve tedavi yöntemlerinin eserde bulunması, müellifin *Çindâr* adlı kitabı özetleyerek tercüme ettiğini, kendinden önceki Osmanlı hekimlerinden de faydalanarak tecrübelerini de eklediğini düşündürmektedir (Yıldırım, 1981:169-181).

Alâim-i Cerrâhîn Türk tıp literatüründe ateşli silah yaraları ve frengiden söz eden ilk eserdir. Avrupa'da 1495 Napoli kuşatması sırasında yayılan Frengi hastalığı "Frenk uyuzu" adı ile ayrı bir bölümde alınmakta, belirtileri ve tedavileri açıklanmaktadır. Ateşli silahlarla meydana gelen yaralanmalardan ve tedavi yöntemlerinden Avrupalı cerrahlardan önce bu konuya bölüm ayırması cerrahî tarihi bakımından önemini artırmaktadır. Kitabında kullandığı "teşrihte görülmüştür" ifadesiyle cesetler üzerinde otopsi yaptığını göstermektedir. Bu husus, Osmanlılarda teşrih tarihini 1505 yılına kadar çekmekte ve bu durum eserin anatomi tarihi bakımından taşıdığı önemi artırmaktadır (Yıldırım, 2000:284-285).

Osmanlı sahasında cerrahî kitapları arasında en önemlisi, Amasya Dârüşşifâsı'nda on dört yıl hekimlik yapan ve birçok öğrenci yetiştiren Sabuncuoğlu Şerefeddin'in *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye* adlı eseridir. Türkçe en kapsamlı cerrahî kitabı olan eser, Endülüslü hekim Ebü'l-Kâsım ez-Zehrâvî'nin *et-Tasrif* adlı ansiklopedik tıp kitabının cerrahî bölümünün çevirisi olmakla birlikte Sabuncuoğlu'nun tecrübelerine ve farklı cerrahî alet çizimlerine de yer verilmiştir. 15. yüzyılda kaleme alınmış bir diğer cerrahî kitap Cerrah Mesud'un *Hülâsa-i tıbb* adlı eseridir. Bu eser Ebû Tâhir İbrâhim b. Muhammed el-Gaznevî'ye isnat edilen *el-hulâsa fi-cenni'l-cirahat* adlı eserin çevirisidir. Aynı dönemde kaleme alına bir diğer cerrahî kitap yazarı bilinmeyen *Cerrâh-nâme*'dir Burada belirttiğimiz cerrahî kitaplar birbirine yakın dönemde yazılmıştır.

Alâim-i Cerrâhîn, İbrahim bin Abdullah tarafından H. 911 (M. 1505) yılında yazılmıştır. Eserin bilinen yedi nüshası vardır.¹ Ayrıca Fi nebzeti'n *min el-cerrâhîn* adında bir özeti İbnü'n-Nefs'in *Şerh-i mu'cezü'l-kânûn* adlı Arapça eserinin sonunda bulunmuştur.

Eserimizin müellifi hakkında kaynaklarda mühtedî olabileceğinden başka bilgi yoktur; bu görüş de baba adının Abdullah olmasına, dede adının zikredilmemesine, Yunanca ve Süryânîce bilmesine dayandırılır. Yazdığı eserin başında II. Bayezid'in Mora Seferinde bulunduğu, bundan da onun saray cerrahı olduğu ve bu sefere de cerrahbaşı göreviyle katıldığı sonucu çıkmaktadır. Çünkü sefere giderken saray cerrahlarının en ehliyetlisinin orduya cerrahbaşı tayin edildiği bilinmektedir. Osmanlı tıbbının ünlü cerrahı Sabuncuoğlu Şerefeddin'in adına ilk defa bu eserde rastlanmaktadır. Onun Fatih Sultan Mehmed'e takdim ettiği *Cerrahiye-i İlhaniye*'nin Paris Bibliotheque Nationale'de bulunan müellif hattı nüshasının II. Bayezid'in mührünü taşıması İbrahim bin Abdullah'ın bu eseri saray kütüphanesinde okumuş olabileceği ihtimalini akla getirmekte, bu durum da onun saray cerrahı olduğu düşüncesini kuvvetlendirmektedir (Yıldırım, 2000: 284-285). Katip Çelebi (1609–1657) *Keşfü'z-zunun* adlı eserinde Cerrah İbrahim'den Türkçe Cerrahname müellifi olarak söz etmektedir (Çelebi, 1941: 581).

İncelediğimiz Hekimoğlu nüshasının 294b numaralı varağın sonunda mavi mürekkeple Arapça olarak "Bu cerrah-name dokuz yüz on bir senesinin Recep ayında tamam oldu." yazılmıştır. Hekimoğlu nüshası 239a'da derkenar olarak Arapça, eserin Mevlana Ömer Efendi tarafından H.1108 (M.1696) yılında yazıldığı ifade edilmektedir. Ancak yazı karakterine baktığımız zaman metnin yazısına benzememektedir. Mevlana Ömer Efendi (Öl. 1723) devrinin meşhur bir hekimidir ve hekimbaşılık da yapmıştır (Ünver, 1940: 47). Mevlana Ömer Efendi tarafından yazılması pek mümkün değildir.

Aşağıda *Alâim-i Cerrâhîn'de* geçen bitki adları ve bunların anlamlarını alfabe sırasına göre verdik. Parantez içinde dil kısaltması verildikten sonra anlamları açıklanmış, daha sonra kelimenin geçtiği sayfa ve satır numarası verilmiştir. Bu incelemede *Alâim-i Cerrâhîn*'in Süleymaniye Kütüphanesi Hekimoğlu kısmı 568 demirbaş numara ile kayıtlı olan nüsha esas alınmıştır.

A

acı bādām (T.+F.) Gülgillerden bir meyve ağacı ve bu ağacın acımtırak sert kokulu meyvesi (Cprunus comminis) 88b/8, 99a/4, 170b/3

adlır (A.) Mekke ayrığı 258b/10, 259a/4, 264b/7

afsentin (Yun.) Pelin otu, yavşan otu, Anadolu'da yirmi kadar türü bilinen ve veronika olarak da adlandırılan bir bitki (Artemisia absinthum) 213b/8, 214a/3, 216a/9

afyon (F.) Haşhaş kapsüllerinden sızan sütün pıhtılaşmasıyla elde edilen ve içinde kokain gibi uyuşturucular bulunan madde 82a/6, 166a/7, 173a/9

¹Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa, No. 568; Millet Kütüphanesi, Tıp, No. 205; İ. Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Deontoloji Kürsüsü, Y.125; Wilhelm Pertsch: Die Türkische Handschriften der herzoglichen Bibliothek zu Gotha. Wien 1864, s. 94-95, No.107.; Manisa İl Halk Kütüphanesi, Eski eserler, No. 1844; Manisa İl Halk Kütüphanesi, Eski eserler, No.1851; İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY. 7147.

aġu ağacı (T.) Zakkum (Nerium oleander)198b/7

aķ otı (T.) Haşhaşın bir çeşidi 96b/4

aķ řoġan (T.) Zambakgillerden, soġanından ilaē olarak yararlanılan birtakım maddeler elde edilen ēok yıllık bir bitki (Urginea maritima) 70b/10, 71a/8

aķāķiyā (F.) Mugaylan nevinden karaz, selem, surt, Mısır dikenini ve senet ağacı dedikleri semerin yemişinden henüz hamken alınan usare. 13a/1, 39b/6, 65a/7

‘**āķırķarhā (A.)** Yapışkan otu, pireotu, nezle otu (Anacyclus pyrethrum) 82b/4, 92b/7, 93a/8

alma (T.) Elma (Pirus malus) 65a/6, 104b/3, 245b/10

amberbaris (Yun.) Sarı çalı, çoban tuzluġu denen ağaççık (Berberis vulgaris) 241a/2, 241a/3, 241a/6

amrūd (F.) Armut (Pirus communis) 110a/5

ānisūn(A.) Anason (Pimpinella anisum)6b/10, 206a/4, 213a/8

‘**anzerūt (A.)** Sıcak memleketlerde yetişen, aynı addaki ağaçtan çıkarılan ve yara tedavisinde kullanılan bir reçine 6b/2, 7a/5, 70a/11

arpa (T.) Arpa (Hordeum vulgare) 6b/9, 71a/8, 89b/2

ās (A.) Mersin ağacı ve bundan elde edilen yemiş (Myrtus communis)

asarun (Yun.) Kediotu, asaron (asarum europaeum) 163a/1, 280a/2, 282a/10

‘**ařfūr (A.)**Yalancı safran, uspur (Carthamus tinctorium) 104a/2, 266b/7, 274a/1

ayruķ (T.) Ayrik otu (Agropyrum repens) 216a/7, 276a/3

ayva (T.) Ayva ağacının büyük, sarı renkte, tüylü, mayhoş, dokusu sertçe, ufak çekirdekli meyvesi (Cydonia vulgaris) 99a/9, 192b/4, 248a/4

ayvaşana (Yun.) Yüksekliġi 15-70 santimetre, sık tüylü, soluk sarı çiēekli, ēok yıllık ve otsu bir bitki (Achillea nobilis) 94b/3

‘**azbe(A.)** Ilgın (Tamarix) 244b/10, 245b/3

B

babadiye/ babadya (Yun.) Papatya (Matricaria chamomilla) 191b/10, 266b/10, 277a/7

bābūnec (F.) Papatya çiēeġi (Matricaria chamomilla) 66a/3, 82b/9, 88b/4

- bādâm/ bādem** (*F.*) Badem (*Amygdalus communis*) 82a/10, 88a/7, 88b/10
- bağa yaprağı** (*T.*) Yaprakları yara iyileştirmekte kullanılan bir veya çok yıllık otsu bitki 73a/3, 256a/2, 262b/6
- bağanus** (*Yuz.*) Sedef otu (*Ruta graveolens*) 251b/8, 260b/5, 267a/4
- bakam / bakkam** (*A.*) Bakam ağacı, kızıl ağaç 172b/7, 108b/5
- bakla** (*A.*) Baklagillerden, yeşil kabuklu ve taneli bir bitki (*Vicia faba*)71a/7, 248a/9
- bañ/ban** (*T.*) Ban otu (*Hyoscyamus niger*)165a/3, 194a/2, 244a/1
- bān** (*A.*) Sorkun ağacı ve bu ağacın yemişi
- başalı'l-‘unşul** (*A.*) Ada soğanı (*Urginea maritima*) 88b/7, 274b/9, 280a/6
- bayam** (*T.*) Badem 285b/2
- behmen** (*F.*) Bu isimle bilinen ve ilaç yapımında kullanılan bir bitki 253a/8
- belesān** (*F.*) Belesen ağacı, balsam ağacı (*Commiphora opobalsamum*)231a/3, 232b/6
- belile/ belilec** (*F.*) Belile otu (*Belleica myrobalon*) 264a/1, 277a/6, 278b/4
- bellüt** (*A.*) Pelit 80b/2, 90b/2, 91a/6
- benc** (*A.*) Ban otu (*Hyoscyamus niger*)
- benefşe** (*F.*) Menekşe (*Viola tricolor*) 65b/1, 82a/3, 82a/6
- beneviş** (*F.*) Meneviş, terementi ağacının tohumu181b/6, 190b/8
- bereng** (*F.*) Helile türlerinden biri 284b/5
- besbāse** (*A.*) Üzerlik tohumunun beyaz türü 208a/11, 247b/2, 280b/8
- besfāyic** (*F.*) Bilinen devayi bir köktür, bespayek olarak da bilinir 205b/3, 207b/7, 212a/9
- boy** (*T.*) Tohumu pastırma çemeninin yapılmasında kullanılan bir bitki88a/8, 104a/1, 161b/10
- bögürtlen** (*T.*) Bögürtlen (*Rubus caesus*) 87b/3, 99b/3
- buğday** (*T.*) Buğday (*Triticum*) 188b/6, 268a/7, 270a/9
- burçağ** (*T.*) Burçak (*Vicia ervilia*) 111b/1, 159b/2
- buyan** (*T.*) Meyan 96b/4, 162b/10, 178b/7

büzîdân (*F.*) Türkçe tilki hayası, semizlik otu, koç otu tabir edilen bir bitki 282b/9

büber (*T.*) Biber (*Capsicum annuum*) 82b/4, 90b/10, 93a/7

C

cāvşîr (*A.*) Maydanozgiller familyasından, boylu kalın köklü, sert gövdeli, şemsiye biçiminde sarı çiçekler açan, çok yıllık bitki, kavşir (*Opoponaxe*) 180b/11, 189b/5

centiyanec (*Yun.*) Halk arasında kızıl kantaron” denen, ataş düşürücü, iştah açıcı, kuvvetlendirici ve uyarıcı hassalarından dolayı hekimlikte, eczacılıkta kullanılan, altın sarısı çiçekli, iri köklü, kokulu bitki (*Gentiana*) 258b/11

cevz (*A.*) Ceviz ağacın dışı kabuklu, içi yağlı ve nişastalı yemişi, koz 162b/11, 280b/6

cevz-i bevvâ (*F.*) Küçük Hindistan cevizi 94a/10, 247b/2, 254a/9

cevz-i gendum (*F.*) Sığır mantarı dedikleri köktür 285a/9

cevz-i Hindü (*F.*) Büyük Hindistan cevizi 70b/7

cırcır (*T.*) Su teresi, kekeş (*Nastrutium officinale*) 90b/11

cund-i bîdester (*F.*) Kunduztaşağı otu 223b/6, 251a/7, 271a/6

Ç

çadır (*F.*) Kuzu sarmaşığı, çadır çiçeği (*convolvulus arvensis*) 174b/9, 175a/3, 180b/11

çam (*T.*) İğne yapraklı, reçineli ağaçların ortak adı (*Pinus*) 148a/8

çāvşîr (*A.*) *Bk. cāvşîr* 167b/11, 174b/8, 219a/4

çeşmîzec (*F.*) Çeşme-zen dedikleri darudur 201a/9, 201b/8

çitlik (*T.*) Kara ağaçgillerden, mercimekten az büyük, buruk lezzette meyvesi olan, kışın yapraklarını döken ağaççıklar, çitlenbik (*Celtis*) 179b/9

çiçek (*T.*) Bir bitkinin, üreme organlarını taşıyan çoğu güzel kokulu, renkli bölümü 191b/11, 192a/2

çınârşenber (*F.*) *Bk. hıyârşenber* 96a/4

çiriş (*T.*) Çiriş otunun kökünün öğütülmesiyle yapılan ve su ile karılarak tutkal gibi kullanılan esmer, sarı bir toz 13a/2, 66b/3, 86a/7

çoğan (*T.*) Çöven, kökü ve dalları, suyu sabun katılmış gibi köpürten, kir temizleyici bir bitki, sabun otu, helvacı kökü (*Saponaria officinalis*) 170b/7, 172b/5, 242a/8

çöre /çörek otu (T.) Dügün çiçeğigillerden, çiçekleri sapının ucunda bulunan otsu bir bitki, karacaot (Nigella)82b/7, 90b/10, 91b/7

çükündür (T.) Pancar (Beta vulgaris) 99a/8, 103a/4

D

dâne cādır (F.) Çadruşağı bitkisi ve bundan elde edilen zambak 180b/11, 189a/8, 189b/5

dār-ı fülful (F.) Tarçın tohumu da denen, karabibere benzeyen uzun taneli bir baharat çeşidi (piper longum)196b/2, 202a/2, 208a/10

dārçini (F.) Tarçın 65b/5, 92a/11, 208a/11

daru (T.) Bk. faru 18a/5

defne (Yun.) Defnegillerden, yaprakları güzel kokulu ve yaz kış yeşil olan bir ağaç, develik (Laurus nobilis) 176a/6, 176b/2, 193b/10

delüce bakıla (T.) Yaban baklası (Lupinus albus) 216a/9

demü'l- ahaveyn (A.) İki kardeş kanı ağacı 86a/10, 185a/9, 185b/3

derdār (A.) Kara ağaç (Ulmus) 68a/5

dilki taşığı (T.) İtkasarı bitkisi (Orchis hircina) 277a/8

E

ebegümece / ebemgümece (T.) Ebegümecegillerden, mor renkli çiçekleri ilaç, yaprakları sebze olarak kullanılan, kendiliğinden yetişen çok yıllık bir bitki (Malva sylvestris) 91b/2, 266b/4

eftimun (Yun.) Sara hastalığına faydalı bir bitki, gelin saçı212a/2, 269b/7, 294a/10

egir (T.) Eğir otu (Acorus calamus) 166a/1, 196b/4, 207a/7

egren (T.) Kızılcık (Cornus)172b/2

emlec (A.) Amlacotu (Phyllanthus emblica) 88b/4, 253b/3, 264a/1

enār (F.) Nar 148a/9, 253b/6, 259b/3

encir (F.) İncir 103b/11, 106a/8, 164b/8

encübār (A.) Beşparmak otu (Potentilla erecta) 247b/7

enduz (T.) Andız, yaprakları dikenli olan bir çeşit ardıç 66b/6

eñlik (*T.*) Boyacılıkta kullanılan kökü kızıl bir ot (*Alkanna tinctoria*)174b/4, 175a/11, 183b/9

erük (*T.*) Erik (*Prunus domestica*)109b/7, 167b/5, 170a/3

esrâş (*F.*) Kirişotu 204b/1

evren yavşanı (*T.*) Pelin otu, yavşan otu (*Artemisia obsinthum*) 94b/4, 258a/11

F

finduk (*A.*) Fındık (*Corylus avellana*) 89a/1, 96b/9, 105a/2

fistuk (*A.*) Fıstık 192b/6, 208a/4, 212b/5

fülful (*A.*) Karabiber 166b/5, 171b/2, 196b/2

G

ğāfit (*A.*) Koyunotu, kasıkotu (*Agrimonia eupatoria*)257b/2, 258a/10, 260a/7

ğār (*F.*) Defne ağacı (*Laurus nobilis*)

gavzūbān (*F.*) Sığıridili otu (*Anchusa officinalis*) 210b/8, 257b/1, 266b/1

gez ağacı (*T.*) Ege ve Akdeniz sahillerinde yetişen, gez meni denilen bir tür dişbudak ağacı (*Fraxinus Ornus*) 260a/11,

gezmāzū (*F.*) Ilgıngillerden, Akdeniz bölgesinde yetişen bir ağaç veya ağaççık cinsi (*Tamarix tetrandia*) 93b/3, 253b/8264a/2

gül (*F.*) Gül (*Rosa*) 86b/2, 148a/1, 210a/2

günlük/ günlük (*T.*) Tütsü için kullanılan bir çeşit ağaç sakızı, ak günlük (*Boswelia*) ve kara günlük (*cortex styracis*) olmak üzere iki türü bulunur 14b/7, 70a/10, 71b/10

güyegü otı (*T.*) Güveği otu, zater (*Origanum vulgare*) 93a/8, 162b/7

H

hanzal (*A.*) Ebuçehil karpuzu da denilen sarı çiçekli ve otsu bir bitki, meyveleri müşhil olarak kullanılır (*Citrullus colocynthis*)

harbak (*A.*) Çöplene denen bitki: *Hardal, harbak, mevīzec, kündüs, kireç, kızıl zernīh, būre, şaytarac* 108b/2, 109a/7

hardal (*A.*) Turpgillerden, sarı çiçekli, deriyi yakıcı nitelikte olan ve tohumu hekimlikte kullanılan, tadı acı ve bir yıllık bir bitki (*Brassica nigra*) , 68a/4, 80b/5, 82b/4

ḥaṣḥāṣ (*A.*) Gelincikgillerden, kapsüllerinden afyon elde edilen, tohumlarından yağ çıkarılan bir yıllık ve otsu bir kültür bitkisi (*Papaver somniferum*) 165a/2, 166b/4

ḥaṭmî (*A.*) Ebegümeçigillerden, bazı cinslerinin kök ve çiçekleri hekimlikte kullanılan, çok yıllık otsu bir bitki, ağaçküşesi (*Althaea officinalis*) 65b/5, 80b/5, 82a/9

ḥayva (*T.*) Ayva (*Cydonia oblonga*) 84b/8, 106a/1, 110a/5

ḥazāz (*A.*) Sarı çalı, çoban tuzluğu denen bitki (*Berberis vulgaris*) 223a/9, 223b/6

helîle (*F.*) Helile otu, sarı helile ve kara helile gibi ürleri vardır (*Terminalia citrina*) 207a/1, 211b/3, 215a/8

helyûn (*A.*) Kuşkonmaz (*Asparagus officinalis*) 282b/8

ḥevelân (*F.*) Hünnapgillerden, yapraklarından yeşil boya çıkarılan bir bitki (*Rhamnus chlorophorus globosus*) 90a/2, 168a/3

hevîc (*F.*) Havuç (*Daucus carota*) 256b/4

ḥıyâr (*F.*) Hıyar, salatalık (*Cucumis sativus*) 169a/11, 208a/1, 212b/3

ḥıyârşenber (*F.*) Hint hıyarı (*Cassia fistula*) 108a/2, 205b/6, 206b/4

hilâliyye (*A.*) Sarılık otu 217a/9

Hindüsîtân közi (*T.*) Hindistan cevizi (*Cocos nucifera*) 70b/8, 71b/7, 277a/8

ḥîr (*F.*) Şebboy, Mısır menekşesi (*Cheiranthus cheiri*) 281b/7

ḥorāsânî (*A.*) Yavşan türünde bir bitki (*Artemisia cina*) 94b/1, 216a

ḥülincân (*F.*) Havlıcan, zencefilgillerden, aynı adla anılan kök sapları baharat olarak kullanılan güzel kokulu bir bitki 196b/3, 208b/1, 272a/2, 282b/1

ḥummâz (*A.*) Kuzukulağı, ekşi kulak (*Rumex acetosa*) 240a/10, 246a/3, 246b/2

ḥurmâ (*F.*) Hurma ağacının tatlı, besleyici, etli meyvesi 219a/6, 220b/6

ḥuşyetü's-sa'leb (*A.*) Tilki taşığı otu, itkasarı (*Orchis hircina*) 282b/6

ḥuzâz (*A.*) Topalak, kırkboğum bitkisi ve bundan elde edilen bir tür ilaç (*Cyperus rotundus*) 104b/5

ḥülbe (*F.*) Sarı renkli güzel kokan bir tür çiçek, şenbelid 283b/4

I

ilgîn (*T.*) Ilgîngillerden, Akdeniz bölgesinde yetişen bir ağaç veya ağaççık cinsi (*Tamarix*) 240a/4

ıpar yavşanı (*T.*) Yavşan türlerinden bir ot 216a/8

ısırgan diken (*T.*) Isırgangillerden, her tarafı sert tüylerle kaplı, tüyleri kırıldığında karınca asidi denilen çok kaşıntıverici bir madde çıkartan bir ot (*Urtica*) 82a/9, 91b/2, 194a/10

ıtrifil (*A.*) Itrifil, su yoncası (*Menyanthes trifoliata*) 82a/4, 89b/5, 109a/4

İ

igde (*T.*) İğde (*Elaeagnus*) 220a/6

iki kardaş kanı (*T.*) *Bk. demü'l- aḥaveyn* 64b/2, 190a/8, 224a/5, 226a/2

iklilü'l-melik (*A.*) Koç boynuzu olarak tabir edilen bitki, kokulu yonca (*Melilotus Officinalis*) 266b/5

ineb (*A.*) Üzüm

irsâ (*F.*) Mavi zambak kökü (*Iris lurida*) 195a/5

it üzümü (*T.*) Patlıcangillerden, 20-50 santimetre yüksekliğinde, bazı ilaçların yapımında kullanılan bir yıllık otsu bir bitki, köpek üzümü, tilki üzümü (*Solanum nigrum*) 64b/4, 79b/7, 194a/1

K

kabak (*T.*) Kabakgillerden, sürüngen gövdeli, sarı çiçekli, birçok türü olan bir bitki ve bu bitkinin meyvesi

kâbilî (*F.*) Helile otu türlerinden biri 205b/4, 207a/1, 211b/3

kâfûr (*A.*) Kafur ağacından (*Laurus camphora*) elde edilen, hekimlikte kullanılan, beyaz ve yarı saydam, kolaylıkla parçalanan, güzel kokulu bir madde 65b/2, 86b/3, 89b/11

kâkiyâ (*F.*) *Bk. aḳâkiyâ* 222a/7, 223b/4, 225b/6

kâknec (*F.*) İt üzümü türünden kambel ve kambil otu dedikleridir. Bustani ve cebeli olur bustani türünün çiçeği ak, cebeli türünün çiçeği kırmızı olur 284a/10

kâkule (*A.*) Zencefilgillerden, sıcak iklimlerde yetişen güzel kokulu bir bitki (*Elettaria cardamomum*) ve bu bitkinin tohumu 256b/8, 257a/2, 282a/10

kâkunec (*F.*) *Bk. kâknec* 262b/10

kamış (*T.*) Buğdaygillerden, sulak, nemli yerlerde yetişen, boğumlu, sert gövdesi olan bitkiler (*Phragmites australis*) 33a/10, 33b/4, 61b/6

kanbil (*A.*) Güveyi feneri, kanbil otu (*physalis alkekengi*): *terkibi: Ayruḳ dibi ve kanbil ve cüft toḥmive ıpar yavşanı* 216a/7, 218b/1, 264b/1

kañariyyûn (*Yun.*) Kantaron, kızkantarongillerden, hekimlikte kullanılan, sarı çiçekli, acı köklü, küçük bir bitki (Centaurea) 219a/4

kañra ağaç (*T.*) Karaağaç 68a/5

kañra babadiye (*T.*) Kara papatya 266b/6

kañra helile (*T.*) *Bk. helile* 88b/4, 169b/4, 205b/4

kañra ot / kañraca ot (*T.*) Çörek otu (Nigella damascena) 73a/2, 196b/3

kañramuñ (*T.*) Karanfilgillerden, ekin tarlalarında biten, yaprakları karşılıklı, çiçeği pembe mor renkte, zararlı bir bitki (Agrostemmagithago) 169a/10, 247a/2

kañranful (*A.*) Karanfil (Dianthus caryophyllus) 92b/11, 160b/1, 162b/8,

kañrfe (*A.*) Tarçın (Cinnamomum): *Alasın kañranful, sünbül, sâdec-i Hindî, mî^ca-i yâbis, kañrfe ve uşnâ*, 195a/5, 254a/9, 279a/11

kañruz (*F.*) Karpuz (Citrullus vulgaris) 102b/2, 270b/10, 271a/1

kañsnı (*T.*) Çadruşağı, şeytantsi ağacı vb. bitkilerden elde edilen bir zamk 174a/2, 185b/3, 288b/3

kañsnî (*F.*) Yaban marulu, hindiba (Cichorium endivia) 82a/5, 84a/5, 101b/9

kañtûnâ (*A.*) Pire otu, karnıyarık otu (Plantago psyllium) 101b/8, 102b/2, 104b/3

kañvun (*T.*) Kavun (Cucum) 114a/1, 172a/7, 261a/3

kañya koruğı (*T.*) İki çenekliler sınıfının dam koruğugiller familyasından, etli yapraklı, süsbitkisi olarak kullanılan, kolay üreyen otsu bitki, kasirülhacer, (Semperviyum) 163b/9, 174a/9, 200b/2

kañyısı (*T.*) Kayısı (Prunus armeniaca) 205b/5

kañbâbe (*A.*) Karabibere benzer baharat tanesi 256b/7, 257a/2, 280b/8

kañbere (*Yun.*) Gebre otu (Capparis spinosa) 164b/8, 167a/2, 211b/7

kañbaş (*T.*) Süsen (İris)

kañlem (*F.*) Lahana 165b/3, 167a/8, 169a/3

kañdene (*F.*) Yabani pırasa (Allium porrum) 110a/3, 110a/4, 117a/9

kañdir/kañdür (*T.*) Kenevir (Cannabis sativa) 206a/8, 238b/9

kañevür (*Yun.*) Kenevir (Cannabis sativa) 262b/11

kerdeme (*Yun.*) Tere oru (*Lepidium sativum*) 215a/4

kerefis / kerefüs (*F.*) Kereviz (*Apium graveolens*) 205b/7, 207a/5, 211b/6

kestevire (*Yun.*) Kestere otu (*Betonica officinalis*) 67b/5

kettān (*A.*) Ketengillerden, çiçekleri mavi renkte ve beş taç yapraklı, lifleri dokumacılıkta kullanılan bir bitki (*Linum usitatissimum*) 6b/4, 8b/1, 20a/9

ķılapa (*T.*) *Bk. māzeriyyūn* 108b/4

ķıst (*A.*) K1st otu ve bu otun kökünden elde edilen ilaç 195a/5

ķızıl boya (*T.*) Kök boyasıgillerden, 1-2 metre uzunluğunda, çalı görünüşünde, soluk sarı çiçekli, gövdesi sert dikenli, rizomlu, çok yıllık bir bitki (*Flubia tinctorum*) 65a/10, 68a/3, 81b/3

ķimnūn (*A.*) Kimyon (*Cuminum cyminum*) 84a/7, 163a/2, 257b/5

ķiṣṣīc (*F.*) K1ṣṣī otu ve bu bitkinin baharat olarak kullanılan meyvesi veya tohumu (*Coriandrum sativum*) 91b/10, 94b/10, 102b/10

ķoṣboynuzı (*T.*) Eşek yoncası (*Melilotus officinalis*) 266b/6

ķōz (*F.*) Ceviz 70a/10, 80a/3, 83b/2

ķōknar (*Yun.*) Çamgillerden, yüksek bölgelerde yetişen, iğne yaprakları kısa, yassı olan, reçineli ve kozalaklı bir orman ağacı (*Abies*) 262b/10, 277a/7

ķunduma (*T.*) *Bk. ķunduse* 293a/4

ķunduse (*F.*) Çoğan olarak tabir edilen bitki 172a/9, 292b/9

ķunduz ḥāyesi (*T.*) Çavşir otu ve bundan elde edilen zamlık 39b/6, 73a/2

ķuṣt (*A.*) K1st otu ve bu otun kökünden elde edilen ilaç 90b/11, 196b/3, 258b/10

ķuzı ķulağı (*T.*) Karabuğdaygillerden, nemli yerlerde yetişen, yaprakları salata olarak kullanılan, çiçekleri iki evcikli ve kırmızımsıtrak bir bitki, ekşikulak (*Rumex acetosa*) 240a/10, 240b/11, 249a/4

ķükürd (*F.*) Kükürt 90a/10, 170b/2, 176a/8

ķūncīd (*F.*) Susam 126b/6

ķūndūs (*A.*) Aksırık otu, voynik otu (*Gynandropsis struthium*) 90b/11, 108b/2, 109a/5

L

labada (*Bul.*) Karabuğdaygillerden, dere kıyılarında, sulak çayırlarda kendiliğinden yetişen, çok yıllık ve yaprakları sebze olarak kullanılan bir bitki, efelek (*Rumex petientia*) 99b/3, 100b/7

lādān / lāden (*F.*) Ladengillerden, Akdeniz ülkelerinde yetişen, tüylü ve genellikle yapışkan yapraklı, beyaz veya pembe çiçekli, reçinesi hekimlikte kullanılan bir bitki (*Cistus creticus*) 71a/7, 82b/8, 91b/6

laḥana (*Yun.*) Turpgillerden, geniş ve kalınca kat kat yaprakları olan, güz ve kış sebzesi olarak yetiştirilen ve birçok türü olan bitki, kelem (*Brassica oleracea*) 187a/10

levz (*A.*) Badem

līmūn (*F.*) Limon (*Citrus limonum*) 6b/8, 244b/4, 276a/2

lisānū'l-‘aşāfir (*A.*) Kuşdili bitkisi (*Rosmarinus officinalis*) 282b/7

lisānū's-ṣevr (*A.*) Sığırdili bitkisi (*Anchusa officinalis*) 64b/3, 206b/7, 272b/2

luffāḥ (*A.*) Adam otu (*Mandragora officinalis*) 165a/3, 168b/2, 169a/1

lūk (*F.*) Uzak Doğu'da yetişen Amerika elmasından çıkan zamk (*Rhus Oxycantha*) 258b/8, 262b/2, 263a/11

M

maḡāṣ (*A.*) *Bk. muḡl* 66a/11, 166b/3

maḡleb (*A.*) Gülgillerden, 6-10 metre yüksekliğinde bir ağaç, kokulu kiraz, İdris ağacı (*Prunus mahaleb*), bu ağacın bahar olarak kullanılan, nohut büyüklüğündeki yemişi

maḡmūde (*A.*) Çit sarmaşığigillerden, yaprakları ok ucu biçiminde, çiçekleri soluk sarı renkte, 50-100 santimetre boyunda bir bitki ve bu bitkinin köklerinden çıkarılan, hekimlikte kullanılan, reçineye benzer bir madde 205a/7, 206b/3, 214a/5

māmīrān (*F.*) Kırılangoçotu (*Chelidonium majus*)

māmīṣā (*F.*) Türkçede sarı galincik ve sarılık otu derler 101a/6, 163a/1, 166b/5

mantar (*Yun.*) Mantarlardan, içinde zehirlileri de bulunan, silindir bir gövde ve üst tarafı şapka biçiminde olan ilkel bitkilerin genel adı (*Fungi*) 157a/11

marul (*Yun.*) Birleşikgillerden, geniş ve uzun olan yeşil yaprakları taze olarak yenilen bir bitki (*Lactuca sativa*) 82a/5, 165a/1, 169a/1

maṣṣākī (*A.*) Sakız, sakız ağacından elde edilen bir tür reçine (*Pistacia lentiscus*) 65b/4, 82b/4, 85b/8

māṣ (*A.*) Börülcenin bir çeşidi (*Phaselus aureus*) 169a/1

māzeriyyūn (A.) Sütleğen türünden kulapa dedikleri bitkidir, istiska hastalığının giderilmesinde faydalıdır, yaprağı sarı olana sarı sütleğen, siyah olana heft berg derler 253a/11, 259b/11, 260a/1

māzū (F.) Servigillerden, yaprakları almaşık ve küçük pullar biçiminde, gövdesi düz olan, dipten dallanan bir süs bitkisi (Thuya) 70a/10, 71b/9, 88b/4

mekşer (A.) Bir tür gül 210a/10

meletre (T.) Rezene (Foeniculum vulgare) 266b/8

menekşe (F.) Menekşe (Viola) 193b/6

mercimek (F.) Mercimek (Lens culinaris) 71a/7, 82b/11, 84b/2

merdümek (F.) Bk. *Mercimek* 13a/1

mersin (Yun.) Mersingillerden, yaprakları yaz kış yeşil kalan, beyaz çiçekli, güzel kokulu bir ağaç, mersin ağacı, sazrak (Myrtus communis) 65b/10, 86a/7, 88b/10

merzencüş/merzengüş (F.) Mercanköşk çiçeği (Origanum majorana) 66b/5, 196b/8, 197b/5

mevīzec/mevīzek (F.) Yaban üzümü, bit otu (Delphinium staphisagria) 80b/5, 92b/7, 200b/9

mezdekī (A.) Bk. *maştakī* 70a/11, 71b/10, 174a/2

mī' a (A.) Günlük ağacı, sığla ağacı (Liquidambar orientalis) 255a/4

muql (A.) Mekke ve Medine'de olan bir ağaç adıdır. Dum ağacı diye tabir olunur, hurma ağacına benzer. Bir söze göre Yemen'de yetişen bir ağaçtan elde edilen bir zamktır, buna da mukl derler. Türkçe'de geven derler. Mukl-i ezrak, mukl-i Arabi, mukl-i Mekki gibi türleri vardır. 166b/4, 167a/9, 167b/10

mürd (F.) Mersin ağacının morumsu siyah renkteki yuvarlak küçük meyvesi 191a/5, 240a/4, 245a/4

murūd (A.) Armut 223a/9

mür (A.) Mirra adı verilen bir ağacın zamkı, usaresi (Comiphora myrrha) 66b/1, 71b/10, 165b/2

mürdümük (T.) Beyaz, açık mavi veya mor çiçekleri olan bir yıllık otsu bitki, akburçak (Lathyrus sativus) 171b/9

N

na' nā' / na' ne (A.) Nane (Mentha piperita) 193b/6, 238b/6, 275a/8

nār (F.) Nar ağacı ve meyvesi (Punica granatum)

nergis (F.) 20-80 santimetre yüksekliğinde, soğanlı bir süs bitkisi (Narcissus) 66a/1, 191b/10, 196b/7

nîl (*F.*) Çivit otuna denir. Usaresine nile derler. Türçede çivit denir. Yanmış üzerlik tohumuna da denir ki çocuklardaki hatalıkları defetmek için kullanılır.

nîlüfer (*F.*) Nilüfergillerden, çiçekleri beyaz, sarı, mavi, pembe renkte, durgun sularda veya havuzlarda yetişen bir su bitkisi (*Nymphaea*) 82a/2, 89b/2, 165a/2

nohūd (*F.*) Nohut (*Cicer arietinum*) 80b/4, 84a/7, 89b/2

O

oğlan aşı (*T.*) Cavşir ağacı ve bundan elde edilen usare, macun (*Ferula alaeochytris*) 191a/5, 221a/3, 250b/11

P

pancar (*Erm.*) Pancar (*Beta vulgaris*) 112b/5, 171a/10

pāzū (*F.*) Pazı, yaban pancarı (*Beta vulgaris var. cicla*) 106b/11, 265b/11, 266a/7

pelin (*Bulg.*) Birleşikgillerden, yapraklarında ve öteki bölümlerinde çok acı ve ıtırılı bir madde bulunan hekimlikte kullanılan bir bitki (*Artemisia absinthium*) 75a/9

penc engüşt (*F.*) Beşparmak otu (*Potentilla reptans*) 260b/3

persiyāvşān (*F.*) Baldırıkara (*Aspelinum adianthum*) 210a/9, 211a/9, 254b/5

pesfāyic (*F.*) *Bk. besfāyic* 67b/9

R

rāsen (*F.*) Andız otu (*Juniperus drupacea*) 195a/6

rāziyāne (*F.*) Rezene denen bitki (*Foeniculum vulgare*) 84b/8, 162b/8, 210a/10

reyhān (*A.*) Fesleğen 104b/4, 242a/6, 244b/8

rummān (*A.*) Nar

S

sābınc (*F.*) *Bk. sāzenc* 162b/7

şabr (*A.*) Zambakgiller familyasından, tropikal bölgelerde yetişen, küçüklü büyüklü birçok türü bulunan, özellikle sarı sabır denen türü tıpta kullanılan bir bitki *Bk. saru sabur* 66b/1, 105a/6, 107a/10

şabur (*T.*) *Bk. saru sabur* 174b/3, 181b/11, 200a/11

sādec (*A.*) *Bk. sāzenc* 195a/5

saķız (T.) Saķız 163a/5, 211a/5, 241a/7

saķmüniyā (A.) Müshil olarak kullanılan bir bitki, mahmude, bingöz otu (Convulvulus scammonia) 213b/8, 214b/10, 218b/10

şandal (A.) Sandal ağacı, çeşitli türleri olan bir ağaç (Sanatalum album): *üçer dirhem, şandal, leben ikişer dirhem. Bu cümlesin döğüpelekden geçüreler* 166b/6, 248b/6, 259b/1

sarımsaķ (T.) Sarımsak (Allium sativum) 91b/8, 100a/6, 105a/5

şarmaşık/ şarmaşuķ (T.) Sarmaşık (Hedera) 75a/8

şaru ağaç (T.) Zerdeçal 70b/7, 93b/3, 253b/8

şaru şabur (T.) Sarı sabır bitkisinin yapraklarından çıkarılan acı, kırmızımtrak esmer renkli, boyacılıkta ve hekimlikte, bilhassa mide hastalıkları, yanıklar ve saç dökülmelerinde kullanılan, kabızlık giderici, kuvvetlendirici madde 161a/3, 200b/5, 201a/1

şarullıķ otı (T.) İlaç olarak kullanılan bir tür ot 217a/9

sa' ter (A.) Kekik cinsinden güzel kokulu bir ot, güveyi otu (Origanum vulgare) 251a/9, 253a/3

sāzenc (F.) Sazec, hekimler arasında sadec-i hindi olarak bilinen yapraktır. Hindi ve Rumi olur. Ceviz yaprağı şeklinde su yüzünde zahir olur. 222b/10, 226a/10, 232a/8

şedef (A.) Sedefotu (Ruta graveolens) 162b/7, 193a/5, 262b/4

sefercel (A.) Ayva (Cydonia vulgaris)

sergüle otı (T.) Seylan kurşun kökü (Plumbago zeylanica) 249b/6

serhes (F.) Kuzgun otu (Driopteris filixmas) 284b/4

servi (F.) Selvi ağacı (Cupressus) 66b/6

sezāb (A.) Sedefotu (Ruta graveolens) . 82b/3, 85b/2, 94b/4

şıgır kıuyruğı (T.) İki çenekliler sınıfının sıracagiller familyasından çok çabuk dökülen yüksek boylu bitki (Verbascum) 91b/3, 173a/3

sibistān (F.) Sibistan ağacı ve meyvesi (cordia mixa) 205b/1, 254b/8, 266a/8

sināmekī (A.) Baklagillerden, sıcak bölgelerde yeişen, yaprağı müshil olarak kullanılan bir bitki (Cassia officinalis) 207b/8, 208b/8, 212a/10

siñirlice/ siñirlü/ siñirlüce (*T.*) Sinir otu, tıpta ve eczacılıkta kullanılan bir bitki (Plantago): 64b/5, 65a/8, 90a/11

sipendân (*F.*) Üzerlik tohumu 292a/3, 292a/8

soğan (*T.*) Soğan (Allium cepa) 107b/2, 109a/9, 251b/8

sögüt (*T.*) Sögüt (Salix) 100a/1, 101b/9, 231b/6

su'd (*A.*) Topalak otu (Cyperus rotundus) 252a/7, 254a/10, 264a/4

şumāk (*A.*) Antep fıstığıgillerden, sıcak bölgelerde yetişen, kabuğu hekimlikte, yaprakları dericilikte kullanılan bir ağaç (Rhus coriaria)85a/5, 92a/5, 93a/1

sürincân (*F.*) Surincan ile bilinen darudur, bazı yerlerde ucu eğri kestane derler. Çiğdem dahi bu türdendir. (Colchicum autumnale) 270a/7

süsen (*F.*) Susam (Sesamum indicum)66a/7, 165a/10, 167a/10

südlügen (*T.*) Sütleğen otu (Euphorbia) 91a/7, 91a/8

süksür (*T.*) Tilki taşığı otu (Orcis hircina) 92a/11

sünbül (*F.*) Sümbül (Hyacinthus orientalis) 65b/5, 92a/11, 165b/2

Ş

şāhtere/şāhterec (*F.*) Tıpla ilgili bir bitki, sıçratgu (Fumaria officinalis) 207b/9, 212a/11

şākākūl (*A.*) Yabani havuç, karakök (Pastinaca sativa) 282b/2

şalgām (*F.*) Şalgam (Brassica rapa) 44a/5, 45b/1, 56a/7

şamākī (*A.*) *Bk. maştakī*159b/11, 160a/8, 161b/11

şaytarac (*A.*) Serkile otu ve kökünden elde edilen bir ilaç (Plumbago zeylanica) 97a/7, 98b/6, 107a/10

şeftālū (*F.*) Şeftali (Persica vulgaris) 88a/7, 216a/9, 218b/2

şebiyār (*F.*) Gayet acı bir ottur, Arapça subr derler

şih (*A.*) Hekimlikte kullanılan çok yıllık ve otsu bir bitki, pelin otu, acı pelin, akpelin (Artemisia absinthium) 250b/10, 251a/9

şinhiyār (*F.*) Acur (Cucumis flexuosus) 240b/5, 256b/1

şirhuşt (*F.*) Cavşir otu ve bundan elde edilen tıbbi bir zamk (Ferula alaeochytris) 269b/10, 274a/9

şünîz (*F.*) Çörek otu (*Nigella damascena*) 260b/5, 267a/9

T

tebaşîr (*F.*) Bambu şekeri, Hintkamışı şekeri 94b/10, 95a/11, 203a/9

teke şakalı (*T.*) Birleşikgillerden, kökleri sebze olarak kullanılan otsu bir bitki (*Tragopogon porrifolius*) 186a/11, 263b/1

temirhindî (*F.*) Baklagillerden, sıcak iklimlerde yetişen bir ağaç ve bu ağacın meyvesi (*Tamarindus indica*) 102a/10, 104b/2

temürhindî (*F.*) *Bk. temirhindî* 82a/2

tere (*T.*) Tere (*Lepidium*) 282b/2

termüş (*F.*) Acı bakla, delice bakla (*Lupinus termis*) 109a/5

tirementine (*F.*) Butum ağacı ve bundan elde edilen reçine 7a/2, 39b/7, 75a/

tohmekân (*F.*) Semizotu (*Portulaca oleracea*) 94b/10, 170b/2, 203a/9

topalak (*T.*) Hünnapgillerden, yapraklarından yeşil boya çıkarılan bir bitki (*Rhamnus chlorophorus globosus*) 70a/10, 71b/9, 92b/10

torak/ torak otu (*T.*) Dereotu, rezene (*Anethum*) 66a/3, 66a/4, 165b/1

tüderî (*F.*) Bezr-i humhum diye bilinir, bitkisine kuş ekmeği ve Karahasan otu dahi derler 282b/8

tuffâh (*A.*) Elma (*Pirus malus*)

turmus (*A.*) Acı bakla 284b/5

turunc (*F.*) Turunç (*Citrus aurantium amara*) 93a/1, 99a/4, 222a/11

tüt (*F.*) Dut (*Morus*)

türbüd (*F.*) Türbit otu (*Convolvulus turpethum*) 206b/11, 214b/5, 215b/1

U

‘**üd** (*A.*) Öd ağacı (*Aquilaria agallocha*) 195a/6, 254a/10, 256b/7

‘**üdü’ş-şalîb** (*A.*) Şakayık diye tabir edilen bitkinin köküdür 207a/7, 211b/8

‘**unnâb** (*A.*) Hünnapgillerden, yenilen meyvesi için özellikle Batı ve Güney Anadolu’da yetiştirilen dikenli bir ağaç, çiğde ve bu ağacın meyvesi (*Zizyphus jujuba*) 95b/9, 101a/5, 102a/9

'**unşûl** (*A.*) Adasoğanı (*Sicilla maritima*)

ustuhudus (*Yun.*) Karabaşotu (*Lavandula stoechas*) 82a/4, 207a/9, 211b/11

ušnâ (*A.*) Ağaç yosunu, ketencik (*Mescus aboreus*) 195a/5, 279a/11

Ü

üzüm (*T.*) Üzüm (*Vitis vinifera*) 57a/3, 95b/8, 95b/11

V

vaşşirek (*F.*) Pelin (*Artemisia absinthium*)

varsama (*T.*) Yaprakları nane gibi güzel kokulu olup bazı yemeklere konan bir bitki, barsama 165a/2

vaşak (*T.*) Çadırışağı otu ve bundan elde edilen zamk 174a/3, 174b/2, 174b/7

verd (*A.*) Gül

vuşâk (*F.*) Uşak 160a/7, 183b/9

Y

yaban soğanı (*T.*) Ada soğanı 274b/9, 280a/6, 280b/11

yarpuz (*T.*) Ballıbabagillerden, çiçekleri birbirinden ayrı halka durumunda, nane türünden, kısa saplı, az veya çok tüylü, güzel kokulu bir bitki (*Mentha pulegium*) 162b/6, 164b/7, 167a/2

yâsemîn (*F.*) Yasemin (*Jasminum*) 65b/6

yavşan (*T.*) Yavşanotu (*Artemisia*) 177a/1

yebrûh (*A.*) Adamotu (*Mandragora autumnalis*) 267a/10

yılan başı boncuğı (*T.*) Yumrulu, çok yıllık ve otsu bir bitki, yılanı yastığı (*Arum*) 202b/9

yılan bıçağı (*T.*) Yumrulu, çok yıllık ve otsu bir bitki (*Dracunculus vulgaris*) 80b/8

yılğun (*T.*) İlgün ağacı 92b/10

yir şakızı (*T.*) Yakı otu (*Scorzonera*) 70b/11, 71b/8

yonca (*T.*) Yonca (*Trifolium*) 282b/3

yüzerlik (*T.*) Üzerlik (*Peganum harmala*) 94b/4, 196b/4, 217b/6

Z

zencebîl/zencefîl (A.) Zencefil (*Zingiber officinale*) 82b/4, 91b/10, 92b/1

zerâvend (F.) İlaç yapımında kullanılan bir bitki, lohusa otu, kara asma, kabakulak otu 255a/4, 258b/11

zerdâlû (F.) Zerdali (*Armeniaca vulgaris*) . 88b/10, 101b/1, 107a/1

zerde-çâv/ zerde-çüb (F.) Zencefilgillerden, kök saplarından safranı andıran boyalı bir madde çıkarılan, yaprakları sivri uçlu, çiçekleri sarı renkte, çok yıllık bir bitki, Hint safranı (*Curcuma longa*) 81b/7, 107a/10, 177a/9

zirîşk (F.) Kadın uzluğu dedikleri tanedir, Arapça enber-baris derler 256b/5

zîrnâb / zurunbâd (F.) Çekirge ayağına benzeyen bir bitkidir, Türkçede erdelkökü derler, kokuludur 282a/10, 285a/9

zûfâ (A.) Kuru ve nemlidir, kurusuna Arapça zûfâ-yı yâbis, Türkçe zoka derler. Buna bazıları Davut çöveni der. Yaprağı sinameki yaprağına benzer, Kudüs dağlarından gelir 182a/9

SONUÇ

Cerrâhî bir metin olmasının yanında bazı hastalıkların teşhis ve tedavisi hakkında da bilgiler veren, çeşitli ilaç terkiplerini anlatan *Alâim-i Cerrâhîn*, Cerrâh İbrahim bin Abdullah tarafından Türkçeye yazılmış, Eski Anadolu Türkçesi dil özelliklerini gösteren önemli bir eserdir. Ateşli silahlarla meydana gelen yaralanmalar konusu ile frengi hastalığına ilk defa yer vermesi ve cesetler üzerinde otopsi yapıldığının metinde geçmiş olması tıp tarihi çalışmalarında eseri özel kılmaktadır. Türkçenin söz varlığının tam olarak ortaya konması için çeşitli alanlarda yazılmış eserlerin incelenmesi son derece önemlidir. Bu noktada tıp yazmaları üzerinde yapılacak çalışmalar söz varlığımız için büyük önem arz etmektedir. Bu tür metinler tıp tarihi, eczacılık, botanik ve halk hekimliği için de vazgeçilmez birer kaynak niteliği taşımaktadır.

Alâim-i Cerrâhîn'de 344 adet bitki adı geçmektedir. Bu kelimelerin, 103 tanesi Türkçe (%30), 100'ü Arapça (%29), 118'i Farsça (%34), 20'si Yunanca (%5.8), 2'si Bulgarca (%0.5), 1'i Ermenicedir (%0.2). Anlaşılacağı üzere Farsça, Arapça ve Yunanca kelimelerin oldukça ciddi ağırlığı vardır.

Bitki adlarının 42'si iki veya daha fazla kelimededen oluşmaktadır. Bu tür birleşik kelimeler daha çok Türkçe kelimelerde karşımıza çıkarken, Arapça-Farsça kelimelerde daha azdır:

oğlan aşî (T.) Cavşir ağacı ve bundan elde edilen usare, macun (*Ferula alaeochytris*) 191a/5, 221a/3, 250b/11

yaban soğanı (T.) Ada soğanı 274b/9, 280a/6, 280b/11

yılan başı boncuğı (T.) Yumrulu, çok yıllık ve otsu bir bitki, yılanıyastığı (*Arum*) 202b/9

yılan bıçağı (T.) Yumrulu, çok yıllık ve otsu bir bitki (*Dracunculus vulgaris*) 80b/8

it üzümü (*T.*) Patlıcangillerden, 20-50 santimetre yüksekliğinde, bazı ilaçların yapımında kullanılan bir yıllık otsu bir bitki, köpek üzümü, tilki üzümü (*Solanum nigrum*) 64b/4, 79b/7, 194a/1

kaya kuruğu (*T.*) İki çenekliler sınıfının dam kuruğugiller familyasından, etli yapraklı, süsbitkisi olarak kullanılan, kolay üreyen otsu bitki, kasirülhacer, (*Sempervivum*) 163b/9, 174a/9, 200b/2

Aynı sözcüğün eserin farklı bölümlerinde farklı yazılışları bulunmaktadır. Yazmadaki imlâ farklılıkları daha çok tıp terimleri ve bitki adlarında yapılmıştır. Bazı ekler için de bu durum söz konusudur. Yazım farklılıkları Eski Anadolu Türkçesinin özelliklerinden biridir:

günlük/ günlük (*T.*) Tütsü için kullanılan bir çeşit ağaç sakızı, ak günlük (*Boswelvia*) ve kara günlük (*cortex styracis*) olmak üzere iki türü bulunur 14b/7, 70a/10, 71b/10

kendir/kendür (*T.*) Kenevir (*Cannabis sativa*) 206a/8, 238b/9

şarışık/ şarışuk (*T.*) Sarışık (*Hedera*) 75a/8

siñirlice/ siñirli/ siñirlice (*T.*) Sinir otu, tıpta ve eczacılıkta kullanılan bir bitki (*Plantago*) 64b/5, 65a/8, 90a/11

KISALTMALAR

T. Türkçe

A. Arapça

F. Farsça

Yun. Yunanca

Bul. Bulgarca

Er. Ermenice

Kaynaklar

Alkayış M. Fatih, **Türkiye Türkçesinde Bitki Adları**, (Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kayseri, 2007

Bayat Ali Haydar, **Uygur Tıp Metinleri, Tıp Tarihi**, Sade Matbaa, İzmir 2003

Bayram Mikail, **Anadolu Selçukluların Dönemi Tababeti ile İlgili Bazı Notlar**, The New History of Medicine Studies 4, İstanbul, 1998, s.149-156

Bakır Abdulhalik, **Ortaçağ İslam Dünyasında İtiryat, Gıda, İlaç Üretimi ve Tağşişi**, Ankara. 2000

- Baytop Turan, **Türkçe Bitki Adları Sözlüğü**, TDK Yayınları, Ankara, 2007
- Burhân-ı Katı** (Haz. M. Öztürk, D. Örs), TDK Yayınları, Ankara, 2006
- Canpolat Mustafa, “XIV. Yüzyılda Yazılmış Değerli Bir Tıp Eseri”, *Türkoloji Dergisi* c.1973, s. 21-32.
- Develioğlu, Ferit, **Osmanlıca- Türkçe Lûgat**, Aydın Yayınları, Ankara, 2005.
- Dilçin, Cem, **Yeni Tarama Sözlüğü**, TDK Yayınları, Ankara, 1983.
- Esin Emel, “Otacı”, I. Uluslar arası Türk-İslam bilim ve Teknoloji Tarih Kongresi, **Bildiriler 2. cilt**, İstanbul, 1981, s.12.-16
- Esin Emel, **İslamiyet’ten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş**, İstanbul 1978
- İbnü’n-Nefis, **Şerh-i mu’cezü’l-kânûn**. Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye, No. 1027/1.
- İbrahim bin Abdullah **Alâim-i Cerrâhîn**, Cerrahpaşa Tıp Fak. Kütüphanesi, numara 125, İstanbul. 1546
- İbrahim bin Abdullah **Alâim-i Cerrâhîn**, Gotha Kütüphanesi, numara T 107, Erfurt, Almanya
- İbrahim bin Abdullah **Alâim-i Cerrâhîn**, Manisa İl Halk Kütüphanesi, numara1844, Manisa
- İbrahim bin Abdullah **Alâim-i Cerrâhîn**, Manisa İl Halk Kütüphanesi, numara 1851, Manisa
- İbrahim bin Abdullah, **Alâim-i Cerrâhîn**, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Ali Emiri, numara 205, İstanbul
- İbrahim bin Abdullah, **Alâim-i Cerrâhîn**, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Pasa 568, İstanbul, 1505
- Katip Çelebi, **Keşfü’z-zunun** 1.cilt, İstanbul Maarif Matbaası, 1941
- Korkmaz Zeynep, “Anadolu’da Türkçenin Yazı Dili Oluşu ve İlk Öncüleri”, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar, I. Cilt**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995
- Muallim Naci, **Lugat-i Naci**, Çağrı Yayınları, İstanbul. Mütercim Asım Efendi (2000),
- Sertkaya Osman Fikri, **Uygur Tıp Metinlerine Toplu Bir Bakış, Uluslar arası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi Bildirileri**, (4-7 Eylül 1989), (Haz. Azize Aktaş Yasa, Sevay Okay Atılğan, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1997, s. 349-364
- Şahin Hatice, **Eski Anadolu Türkçesi**, Akçağ yay. Ankara 2003

Steingass, F., **Persian- English Dictionary. Including The Arabic Words And Phrases To Be Met With In Persian Literature**, Librairie du Liban, 1998.

Şemseddin Sâmî, **Kamus-ı Türki**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2005.

TDK, **Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü**, TDK Yayınları, Ankara, 2005.

Timurtas, Faruk Kadri, **Eski Türkiye Türkçesi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005.

Topaloğlu, Ahmet; Ayverdi, İlhan. **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, Kubbealtı Neşriyat, c. 3, İstanbul 2005.

Topaloğlu, Ahmet, **Türkçe Sözlük**, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2007

Turan Fikret, **Eski Oğuzca Satırarası Tematik Sözlük Bahşayış Lügati**, Bilimsel Akademi Yayınları, İstanbul, 2001

Türk Ansiplopedisi "Cerrahname" 10. c. Ankara, Milli Eğitim Basımevi , 1960

Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu, üçüncü CD, Ankara, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Milli Kütüphane Başkanlığı, 2005

Özkan Mustafa, **Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi**, Filiz Yayınevi, İstanbul, gen. 2. bs. 2000

Ünver A. Süheyl, "**Eski Hekimbaşılar Listesi (Hekim Hayrullah Efendi'ye Göre)**", **Türk Tıp Tarihi Arkivi**, c. 5, sayı 7, 1940-41, s.47-53.

Yelten Muhammed, **Şirvanlı Mahmud, Kemaliye, Giriş-İnceleme-Cümle bilgisi-Metin-Sözlük**, İst. Üniv. Yay. No: 3255, İstanbul 1997

Yıldırım Nuran, **İbrahim bin Abdullah, Alaim-i Cerrahin adlı Türkçe eseriyle tanınan Osmanlı Cerrahi**, T.D.V. **İslam Ansiklopedisi** 21. cilt, İstanbul 2000, s. 284-286